

- історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 25. – Луцьк: 2007. – 358с.
16. Крип'якевич І. Історія України / І.П.Крип'якевич // – Львів: Світ, 1992. – 558с.
17. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть. Науковий збірник. Випуск 28. – Луцьк: 2008.
18. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся. Науковий збірник. Випуск 21 – Луцьк: 2006. – 270с.
19. Панишко С. Ратенське князівство / С.Панишко // Київська старовина. Науковий історико-філологічний журнал. № 5 (341) – 2001.
20. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. / Н.Полонська-Василенко // – Київ: Либідь, 1992. – 608 с.
21. Пришляк В. Любомльське староство XVI-XVIII ст. / В.Пришляк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 25. – Луцьк: 2007. – 358 с.
22. Сидорук Т. Ратенський замок XVI-XVII ст. / Т.Сидорук // Замосьцько-Волинські музейні зошити. т. 2. – 2004. – 313 с.
23. Сидорук Т. Селянське господарство на Ратениці в XVI-XVII ст. / Т.Сидорук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся. Науковий збірник // – Вінніпег, Канада: 1984. – 575 с.
24. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. т.1. / О.Цинкаловський // – Київ: 1924. – 575 с.
25. Чубатий М. Державно – правове становище українських земель Литовської держави під кін. XIVст. / М.Чубатий // Записки НТШ. т. СXXXIV-СXXXV. Праці історико-філософської секції під редакцією І.Крип'якевича. – Львів: 1924. ; т. СXLIV-SXLV. – Львів: 1926.
26. Бірюліна О. 600 років від часу першої писемної згадки про с. Любохину (1410). // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині // – Луцьк. – 2010.

Степан СТРИЛЬЧУК (с.Любохину)

## СЕЛО ЛЮБОХИНИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

### Історична довідка про село Любохину

Від часу першої писемної згадки про село Любохину минуло 600 років - такий висновок можна зробити на основі даних невідомих раніше документів та матеріалів. Про населений пункт вперше занотував Ян Длугош, польський історик, особистий хроніст польського короля Владислава Ягайла. В одному зі своїх творів він писав, що на початку 1410 р. король Ягайло виїхав на полювання: «Справив праздник рождства Христова в Любомле, Владислав, король польський, отъезжаєт в Любохню, Тур, Шацко и Ратно и возобновляет занятия охотой, запасая мясо настигнутых зверей для прусской войны. Из Холмской земли король проследовал в Парчов, затем в Люблин...» (Цит. за кн: Ян Длугош. Грюнвальдская битва. М., 1962. - С. 58). Прусська війна – війна з Тевтонським орденом - закінчилась влітку 1410 року блискучою перемогою під Грюнвальдом польсько-литовсько-руських військ під командуванням польського короля Ягайла і великого князя литовського Вітовта.

За люстрацією (ревізією) 1564 р. в Любохинах на 10 дворищах господарювало 24 кметі, кожен з яких платив щорічно по 8 злотих і 12 грошей чиншу і натуральний податок. Ще два кметі сиділи на пустих дворищах, тому сплачували лише по 2 злотих. Окрім кметів - тяглих селян, що володіли і землею і реманентом, в селі ще проживали 8 малоземельних загородників і 3 гончарі. Кметі несли до-даткову повинність орати на любомльському фільварку.

Любохинських рибалок, які мали право виловлювати рибу і сплачували за це від 3 до 6 грошей на рік кожний, було 26. Підпо-рядкованих Любохинам озер було чотири: на трьох із них - Пісочному, Острів'ї і Домашньому ловили великим неводом, на четвертому-Бі-лому - малим неводом. Був ще в Любохинах став «на потічку, між лісом», котрий винаймали любохинські селяни і за це сплачували по 9 зл. і 18 гр. Неподалік Любохин, біля с. Бутмер (тепер с. Прип'ять), при потоці функціонував млин. На час люстрації в Любохинах фіксу-валась новозбудована корчма, яка приносила дохід у 20 злотих[5,327].

### Становлення початкової освіти в Любохинах

В культурному відношенні Волинь була однією з найвідсталіших губерній в Україні. В 1900 році у краї нараховувалось 2343 початкові школи (більшість парафіяльні), в них навчалось більше як 127 тис. чол. або 4% населення. Із середніх навчальних закладів було 10 гімназій, а вищі навчальні заклади відсутні. Викладання в школах згідно Емського указу (1876) велось російською мовою, а українська заборонялась.

Приписними селянами Свято – Семенівської церкви Володимирського повіту Волинської єпархії в Любохинах були на початку ХХ ст. жителі сусідніх сіл – Смолярів і Бутмера. В Любохинах діяла церковно – приходська школа (заснована 1864 року), а домашні школи були в Бутмері (1882 р.), Смолярах (1893 р.). Любохинська і Смолярська школи розташовані у власному приміщенні, а Бутмерська – в найманому, хоча в Любохинах приміщення в аварійному стані і потребує нової будівлі [4]. Навчання в однокласному церковно – парафіяльному училищі проходило сезонно, з початку грудня по березень, оскільки інший час діти були зайняті роботою – пасли худобу, доглядали за птицею, допомагали батькам у виконанні сільськогосподарських робіт. Як правило, навчання тоді велось російською або слов'янською мовами, а предметами викладання були математика, письмо, історія, географія, закон Божий. Школярі одягались в саморобний домотканний одяг, взувалися в постолі, носили шкільне приладдя в лляних торбинах.

Віднайдені три шкільні посібники, які мають відношення до навчання любохинських дітей на початку ХХ століття – «Навчальні рекомендації по Закону Божому», «Часослов навчальний для початкових сільських училищ»,

«Методичний збірник арифметичних прикладів і задач». Закон Божий був одним з основних предметів церковно – парафіяльної школи. Посібник з вивчення Закону Божого складається з двох частин: 1) Основи християнського вчення. 2) Доповнення до «Основ християнського вчення» по програмі церковно – парафіяльних шкіл.

Виходячи із змісту підручника, можна виділити найголовніші теми, які учні вивчали в тогочасній початковій школі. Це, зокрема, священна історія Старого заповіту, священна історія Нового заповіту, навчання молитов, вчення про богослужіння. Привертає увагу такий факт: дозвіл на друкування навчального посібника отримано від Санкт – Петербурзького Державного Цензурного Комітету в особі старшого цензора архімандрита Володимира 28 листопада 1900 року, а вже до нового навчального року видання побачило світ – друк здійснено в столиці на синодальній типографії російською мовою. Ще один підручник релігійного напрямку – «Часослов навчальний для початкових сільських училищ» - вийшов у тому ж видавництві 1900 року. На відміну від попереднього, видрукований він старослов'янською мовою на 190 сторінках.

П. Цветков став автором «Методичного збірника арифметичних прикладів і задач», в якому подаються не лише завдання, а й відповіді на них, причому структура підручника вибудована таким чином, що в першому розділі пропонуються приклади і задачі на множення та ділення до 100, а в другому – однотипні завдання від простішого до складнішого. Третій розділ містить приклади і задачі від 100 до 1000 на всі арифметичні дії. Слід зауважити, що підручник з арифметики видала та ж синодальна типографія, що свідчить про її монопольне право на забезпечення навчальною літературою церковно – парафіяльних шкіл і народних училищ.

Існуюча система освіти не могла задовольнити духовних запитів, тому велике значення у житті українців продовжувала відігравати церква. Правомірно стверджувати, що священники викладали в церковно – парафіяльних школах Закон Божий (були законовчителями) – як писав в рапорті Благочинному 5 округи Володимир – Волинського повіту Дмитрію Левицькому, лобохинському священнику, настоятель глухівського храму Леонтій Страгикевич. Документ датований 30 серпнем 1911 року і засвідчує, що і в Любохинській школі посаду законовчителя займав місцевий священник Дмитрій Левицький.

Необхідно зауважити, що серед дорослого сільського населення налічувалось дуже мало письменних людей. В 1909 році в Любохинській школі навчалось 68 хлопчиків та лише одна дівчинка [4,78]. Це означало, що в Любохинах навчався один із 25 осіб чоловічої статі і одна із майже 1000 осіб жіночої статі, тоді як в цілому по Волинській губернії навчався кожен 14-й хлопчик, 81-дівчина. Так на сільському сході села Старої Вижви Ковельського повіту 22 травня 1903 року із 182 присутніх підписалось власноручно лише 13 чоловік, а за 169 жителів підписувався В. Павлович. Подібний випадок трапився в селі Любохини 1899 року. При оформленні договору купівлі – продажу землі на прохання неграмотних односельців Максима Ничипорука і Максима Салія за них поставив підпис Гнат Салій.

#### Соціально – економічне становище Любохин

До 1861 року жителі села були кріпаками. Після реформи становище лобохинців не покращилось. Селяни почали самовільно вирубувати казенні ліси у Кримненських і Головненських лісних дачах. Справа про самовільну вирубку лісу розглядалась Володимирським повітовим судом і її учасники сплатили великий штраф. На початку ХХ століття у сільському господарстві українських земель зберігалось поміщицьке землеволодіння. Водночас в умовах розвитку капіталізму постійно відбувався процес соціального розшарування селянства: одні багатіли, інші бідніли. За даними «Статистики землеволодіння 1905 року» поміщикам належало більш як 2 млн. десятин землі; купцям і почесним громадянам - 145 тис. десятин землі. Селяни ж мали на 292 387 дворів майже 2 300 000 десятин надільної землі. Крім надільної, 9 221 селянин Волині мали власної землі 157 502 десятини. У користуванні церкви знаходилось майже 92 000 десятин землі.

На 1909 рік Свято – Семенівська церква в селі Любохини мала: орної землі - 50 десятин, сінокосу - 16 десятин, сінокісної больштої землі – 12 десятин, непридатних земель - 17 десятин, під будівлями – 3 десятини. Всього 98 десятин [1,78]. Якість церковної землі переважно середня, а частина малородюча. Середньорічний дохід становив до 600 карбованців. Порівняно з 1867 роком площа церковних земель зменшилась на 30 десятин, із 128 до 98, тобто майже на чверть. Скорочення відбулося за рахунок земель сінокісних болітних і непридатних, тобто малородючих. Що стосується орної землі, то слід зауважити, що розмір її, як і сінокосу, не зменшився. Орна земля розташовувалась від церкви вздовж озера і була в Любохинах найродючішою.

Правові відносини щодо земельної власності не були чітко визначені, проте і в таких умовах господарювання на рубежі ХІХ – ХХ століть зустрічались факти торгівлі селянською землею. Передусім це стосувалось не надільної, а власної землі, що й засвідчує Договір купівлі – продажу земельної ділянки в Любохинах 1899. Згідно документа, Максим Трохимович Ничипорук, житель села Любохини Кримненської волості Володимир – Волинського повіту, продає своєму двоюрідному брату і односельцю Степану Лук'яновичу Ничипоруку земельну ділянку розміром одна десятина. Це була власна земля продавця, яку він отримав як солдатський наділ за службу в армії. Розташований наділ в різних місцях: в урочищах «Сіножатки», «Поля», а також в межах села поблизу господарств євреїв Мотя Батера, Ідема Койфмана, Штуля Сантомира. Виходячи зі змісту угоди, вартість земельної ділянки становила 30 карбованців. Наділ повністю переходив у вічне користування Степана Ничипорука і його спадкоємців, а у випадку знесення єврейського будинку покупець мав право збудувати новий дім. Максим Ничипорук зобов'язується не зносити єврейського будинку покупець мав право збудувати новий дім. Максим Ничипорук зобов'язується не забирати ці землі назад. Все сказане в договорі підкріплюється підписами продавця і двох свідків, один з яких Гнат

Салій підписався за себе і неписьменних односельців – Максима Ничипорука і Максима Салія. Договір купівлі – продажу земельної ділянки скріплений печаткою сільського старости села Любохини Степана Зінчука.

Під впливом першої російської революції 1905 – 1907 років на Волині розпочались селянські заворушення. Як згадувала Микиток Тетяна Іванівна, ці події торкнулись і жителів Любохин. «Я тоді ще невеликою була. Як зараз пам'ятаю. Серед літа ще зранку загомоніли люди: воля прийшла. В той день ми пасли корови, де хотіли, і в ліс по ягоди бігали. Ніхто нас не виганяв. Раділи діти, сміялись, видумували. А на другий день мама суворо наказала, щоб не пускали корів на панське, бо скінчилась воля».

З початком Столипінської аграрної реформи в сільському господарстві краю стали помітні зміни. Згідно задуму російського прем'єра П. Столипіна Волинська губернія мала стати зразком хутірського землеволодіння. Протягом десяти років на хутори в масштабах губернії виділилось 11% селянських господарств.

В 1910р. у нашій місцевості утворились хутори «Кривці» і «Глови». На основі архівних документів вдалось встановити кількість господарств, що переселились і конкретних господарів. Так на хуторі «Глови» проживали родини Герасима Гінчука, Григорія Глови, Макара Глови, Йосипа Сікори. На хутір «Кривці» переселились Терентій Кривець, Микола Кривець, Федосій Кривець, Лукаш Кривець, Никифор Юхимук, Василь Цось. Дещо пізніше утворились хутори «Хідривиця», «Підлужжя», «Мачки». Якщо зважити на той факт, що виходили з общини заможніші селяни, то, за підрахунками, загальна площа хутірського землеволодіння становила приблизно 200 десятин, що в процентному відношенні приблизно співпадає з даними в цілому по Волинській губернії. В той же час загальна кількість населення в Любохинах становила 2232 особи, тоді як на хутори переселилось приблизно 170 чол, що становило 8 %. Головним заняттям любохинців залишалось землеробство. Освоювались і розорювались все нові землі, з'явилися урочища: Ставок, Підбілля, Острівно, Дубина, Підкаменеччя, Поля, Цьосі, Козлів.

Убогість селянських мас позначалось і на їхніх оселях, домашньому побуті. Майже всі любохинські хати мали солом'яні стріхи, маленькі віконця, глиняні долівки. Селяни носили полотняний одяг, а заможніші – ще кожухи. Повсякденне взуття - постолі. Із жіночих прикрас трапляються брошки, сережки, ланцюжки з підвіскою, серед кухонних приборів – мідна ложка, глиняний посуд. Отже, в сільському господарстві краю відбувались певні зрушення, проте до істотного покращення становища любохинців вони не привели. Жителі села, в основній своїй масі, не стали власниками земель, а залишились в общині.

### Перша світова війна в історії села та участь в ній любохинців

Будь – який військовий конфлікт приносить ворогуючим сторонам значні збитки економічного, соціального та технічного характеру, не зважаючи на переможців та переможених. Не була винятком і Перша світова війна. Український народ, розділений між двома воюючими імперіями – Російською та Австро – Угорською – опинився в епіцентрі цієї кривавої битви. Найбільшої руйнації та занепаду зазнали території, які стали безпосереднім театром бойових дій. Це у повній мірі відноситься до Західної Волині.

Мобілізація чоловіків на війну, реквізиції худоби, виконання селянами воєнних повинностей негативно позначилось на проведенні сільськогосподарських робіт. По Волинській губернії число мобілізованих із сільської місцевості станом на 1 вересня 1917 року становило 49,9% працездатного чоловічого населення [2]. Загалом більше 200 любохинців брали участь в Першій світовій війні.

Гінчук Микита Герасимович в 1915 році пішов добровольцем у царську армію. Служив у 45 – ому сибірському полку за Варшавою, у Цеханові, воював проти німецьких військ. Згодом у складі військ Південно – Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова брав участь у військовій операції, яка увійшла в історію під назвою Брусилівський прорив (4 червня – 13 серпня 1916 року). Під час визволення Буковини від австро – німецьких військ був поранений. В період Лютневої революції в Росії 1917 року опинився на Румунському фронті. Більшовики цілеспрямовано знищували армію, закликаючи до припинення бойових дій. Солдати відмовлялись йти на передову, братались з німецькими вояками. Десятки тисяч їх, озлоблених і деморалізованих, заповнили міста і села України. Микита Гінчук опинився в Чернівцях, а згодом повернувся додому.

Збереглася поштова картка, отримана рідними Петра Бури 3 жовтня 1916 року. На світлині – наш односельць зі своїми бойовими побратимами і напис «В память всемирной войны» 1916. Наступний фотодокумент засвідчує зустріч демобілізованого солдата із молодшими братами вдома. Потрібно зазначити, що будь-яка інша інформація на звороті відсутня.

Ще одне фото датується 7 листопада 1917 року. Любохинець Іван Пашук надіслав картку своєму кращому другу Петру Бурі, де за підписом Пашука повідомляється про проходження ним служби в російській армії. Виявляється, служив він на посаді молодшого медичного фельдшера штабу 6 – го армійського корпусу в управлінні корпусного лікаря. Підпис фото засвідчує, що І. Пашук приймав участь Галицькій битві (18 серпня – 21 вересня 1914 року), бо зафіксовано події під містом Збаражем 6 серпня. Є всі підстави стверджувати, що Іван Юхимович Пашук засвоїв основи медичних знань і завдяки здобутій освіті став фельдшером. Цей факт незаперечно доводить напис на звороті картки.

У тилкових районах України в роки війни з'явилася ще одна, незвична для мирного часу категорія людей – біженці. Це були, як правило, жінки, діти, літні люди. Місцеві власті розміщували їх у невеликих містах і селах, де легше можна було розв'язати проблему працевлаштування і харчування. Жителька Любохин Бура Тетяна Іванівна зі слів своєї матері згадувала: «Сотні любохинців змушені були покидати свою хату і виїжджати із села. Був серед

них і мій свекор Бура Григорій. З дружиною і трьома дітьми опинився серед біженців і потрапив у Росію, в Тамбовську губернію. Зустрічали втікачів місцеві люди добре, бо розуміли, що ті прибули через велику біду. Приносили одяг, харчі і все необхідне. Через деякий час вирішила родина повернутись додому. Але в дорозі від холери померла дружина і двоє дітей. До рідної хати добрався свекор із дочкою Теклею і довго голодували, бо коли виїжджали була пора жнив і все на полях пропало. От такою була доля багатьох біженців».

Таким чином, Перша світова війна призвела до господарської розрухи, завдала великих людських і матеріальних втрат. Вона прискорила зростання суспільної активності жителів краю.

Історія Любохин – це невеличка частинка величної мозаїчної картини, ім'я якій – історична епоха.

1. *Девятисотлетие православия на Волини (992 – 1892). Статистические сведения о приходах Волинской епархии* Часть 2. – Житомир, 1892. С. 84 – 85.
2. *Заброварний Б.Й., Михалюк О.Г. Українське село в роки Першої світової війни. Навчальний посібник / Б.Й. Заброварний, О.Г. Михалюк. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 148 с.*
3. *Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. – К.: Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 746 с.*
4. *Клірові відомості церков Володимирського повіту за 1909 рік.*
5. *Люстрація Любомльського староства 1564 р. – С. 321 – 363.*
6. *Метричні книги Свято – Симеонівської церкви сіл Любохини, Бутмер, Смолярі.*
7. *Павлов В.В. Старовижівщина – поліський край. Історико – краєзнавчий нарис. / В.В. Павлов. – Луцьк: Настир'я, 2006. – 192 с.*
8. *Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р. / О.Цинкаловський – Вінніпег, 1986. – Т.2. – С.56 – 57.*
9. *Шульгач В.П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник – довідник. / В.П. Шульгач. – К.: Київ, 2001. – 189с.*
10. *Державний архів Волинської області (ДАВО). – Ф. 35, оп. 5, спр. 1, арк. 78. Клірові відомості церков Володимирського повіту. Відомості про церкву Семенівську (дерев'яну) в селі Любохини.*
11. *Спогади Т.І. Микитюк про події революції 1905 – 1907 років.*
12. *Спогади Т.І. Бури про Любохини в роки Першої світової війни.*

Оксана НИЧИПОРУК, Степан СТРІЛЬЧУК (с.Любохини)

## ЖИТТЯ ТА РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРОДЖЕНЦЯ ЛЮБОХИН Т.Л. ЦЬОСЯ

Історія не завжди буває вдячною до тих, хто її творить. Скільки величних і героїчних сторінок невинного поступу так і залишились невідомими. За кожним історичним фактом, подією стоять люди, конкретна особа.

Саме в наш час, коли повертаються з небуття все нові й нові імена несправедливо забутих синів і дочок українського народу, які віддали свою енергію, сили, здоров'я, а дехто і життя, щоб їхні нащадки мали змогу пов'язати минуле і теперішнє заради майбутнього, слід згадати ім'я Трохима Лук'яновича Цьося – уродженця села Любохини, учасника Першої світової війни та Лютневої демократичної революції в Росії, літературного героя, автора поетичного доробку, персонального пенсіонера.

Необхідно зазначити, що життя та революційна діяльність Т. Л. Цьося зацікавили дослідників у 60 – роках минулого століття. Дану проблему вивчали Володимир Замлинський, Наталія Пушкар. В. Замлинський – один із ґрунтовних дослідників життєвого шляху Трохима Цьося. Наш земляк – серед головних героїв документальної повісті «Волинський полк іде в революцію», написаної автором на основі вивчених численних документів і матеріалів. Наталія Пушкар збирала і описала музейні експонати, що стосуються життя Т. Л. Цьося.

Дати в історії бувають різні. 92 – річниця закінчення Першої світової війни – це, на нашу думку, ще один вагомий привід поглибити знання минулого, задуматись над днем сьогоднішнім і навчитись не робити помилок у майбутньому. Наш обов'язок – згадати героя війни, звичайного солдата, котрий, можливо, і не здійснив чогось особливого, а, переборюючи страх, переносив всі труднощі військової служби, просто виконував свій обов'язок, жертвуючи здоров'ям і навіть життям.

Наш односелець Цьось Трохим Лук'янович не просто учасник цих подій, а й герой революції, історична постать. Досліджувати життя і діяльність такої людини – передусім велика відповідальність. Він має зайняти своє місце в послужному списку відомих людей краю.

### Дитячі та юнацькі роки

Народився Трохим Лук'янович 24 червня 1893 року в селі Любохини Кримненської волості Володимир – Волинського повіту Волинської губернії в простій селянській родині. Хоча є й інші версії дати народження Трохима. Сам він, підписуючи власний вірш «Вспомин», вказує на 5 серпня, а на надмогильному пам'ятнику виявлено напис 31 жовтня. Пишучи свою автобіографію 18 липня 1967 року, Трохим Лук'янович називає дату народження 24 липня (подається зі збереженням усіх особливостей авторського викладу):

«Я гр. Цьось Трофим Лукіянович уродж. 1983 г. 24 июля до совершенного возраста занимался хлебопашеством и проживал в с Любохинах по 1914 г. И в етом же 1914 г. был призван на военную службу и отправлен у г. Петроград и зачислен в запасной батальон лейб - гвардии Волинского полка где я продолжал свою